

Barsebäck

av Sylve Åkesson

BARSEBÄCK är ett imponerande herresäte, beläget nära Öresund ett par km nordväst om Löddeköpinge. Barsebäckslandet på det utskjutande näset mellan Lundåkra- och Lommabukterna har varit bebyggt sedan uråldrig tid, och på dess högsta punkt ligger Gillhögs gånggrift, en av Skånes mäktigaste stenåldersgravar från ca 2000 f.Kr. Hur den äldsta sätesgården på Barsebäck sett ut vet man inte. På Buhrmans teckning från 1680 ligger borgen på en stor holme omgiven av grävda kanaler. Huvudbyggnaden är ett gammalt gråstenshus i två våningar och kring borggården ligger tre uthuslängor. Infarten är från ladugårdshållet via en jordbank över kanalen. Under Gustaf David Hamiltons ägartid planerades en ombyggnad av borgen efter ritningar av Carl Hårleman, men denna genomfördes aldrig, utan Hamilton nöjde sig med att bygga en tredje våning på huvudbyggnaden och att riva två ladugårdslängor, på vilkas plats i stället paviljonger uppfördes. Den nuvarande huvudbyggnaden är i tre våningar och hade ursprungligen två åt båda sidor utskjutande tvåvåningsflyglar. Den uppfördes vid en genomgripande ombyggnad 1889 efter ritningar av den danske arkitekten Ganzow, varvid användes en del av murarna i det gamla stenhus som funnits på sätesgården sedan 1300-talet. På 1940-talet revs den östra flygeln. Byggnadsstilen är en modern efterbildning av den holländska renässansen, som är så rikt representerad bland Skånes äldre byggnadsverk. Slottet hyser många förnämliga konstskatter, särskilt målningar. Den omgivande stora parken är berömd för sina sällsynta trädslag.

Det äldsta skriftliga omnämmandet av Barsebäck härrör från 1145, via en avskrift i svensk Diplomatorium ca 1494, och platsen omnämns då som "Barsabec". Sätesgården byggdes under medeltiden av en herremanssläkt, som kallades Barsabec efter byns och gårdens namn. Niels Barsabec, som var kanik i Lund och dog 1286, skall ha skänkt en gård i Hög till domkyrkan. Olika dokument visar att ärkebiskopen och prästerskapet vid domkyrkan under medeltiden innehåft flera av gårdarna i Barsebäcks socken. Från 1300-talet finns det uppgifter om att riddare är skrivna till Barsebäck huvudgård. Den förste omnämnde ägaren är Peder Nielsen, som 1339 skrevs till gården, då han sålde en gård i Billeberga, som han fått med sin hustru Astrad Gything, för 45 mark nya skånska penningar. En del fynd från vendel- och vikingatid har emellertid föranlett misstankar om en ännu äldre stormannabosättning på platsen och indikationer på en ännu äldre borg finns vid det som idag kallas Tornhögsbacken. Under senare medeltid var Barsebäck antagligen ett av de viktigaste herresätena i kustområdet.

Egendomen har en tid tillhört släkten Laxmand innan den mot slutet av 1400-talet kom i den gamla nordjylländska släkten Brocks ägo, som redan i början av 1300-talet härskade på Häckeberga. Barsebäcks enda ägare av denna ätt blev Lave Brock och hans barn. Lave Brock skrev sig till bl.a. Vemmetofte och Estrup, där han uppförde huvudbyggnaden 1490, och fick genom sin första hustru, Else Laxmand, de skånska godsena Hammar och Barsebäck. År 1469 fick han birkebrev (bekräftelse av birkerätt) på sina egendomar i två socknar. Han var en hetsig och våldsam slottsherre, som gjorde sig känd för en, även för den tiden, otrolig brutalitet. Mellan 1460-75 låg han i fejd med släkten Rosencrantz, särskilt med dess två huvudrepresentanter, riksrådet Otte Nielsen och hans son rikshovmästaren Erik Ottesen, som med sitt stora jordinnehav ständigt kom i hans väg. Han fängslade, trakasserade och t.o.m. dödade deras tjänstefolk och dräpte själv 1468 en rik köpman i Randers, Niels Paaske, som var deras vän och anhängare. Han belägrade deras borg Björnholm tillsammans med en skara bevärnade män och hotade att döda dem. Till slut tvingade kung Christian personligen honom till en förlikning. Lave Brock nämns 1469 som fogde på Koldinghus och slogs, trots allt, till riddare 1486. Ålder och värdighet dämpade emellertid inte hans temperament och 1496 förklarades han som "Tremarksmand", d.v.s. en som mist sin ära och var

ovärdig att anföra någon sak vid rätten. Han deltog i slaget mot tyskarna vid Ditmarsken 1500. Vid sin död 1503 efterlämnade han änkan och fyra barn och ägde då sex herrgårdar och över 500 bondgårdar!

Med sin andra hustru, Kirsten Pedersdatter Höeg (Banner), hade han barnen Niels och Ide. Dessa ärvde Estrup, Vemmetofte och Barsebäck med tillsammans över 300 gårdar. Niels Brock var omyndig vid faderns död och omtalas först 1523 under adelsupproret i Jylland fö att avsätta Christian II, men höll sig då i stillhet på Estrup, trots att han var styvson till en av upprorets huvudmän. Sedan han hotats till liv och egendom blev han en av de sista jylländska adelsmän som avsade Christian II trohet och lydnad, 2 dagar efter att Frederik I hyllats som ny kung. 1530 fick han Ulvborg och Hind härader i förläning och upptogs ungefär samtidigt i riksrådet. Vid Grevefejdens utbrott 1534 stödde han, liksom den övriga jylländska adeln, Christian III. Han stupade samma år vid Svendstrup i adelshärens strid mot Skipper Clements bondehär.

Ide Brock var gift med Trued Gregersen Ulfstand (1487-1545). Hans fadersläkt kom till Skåne från Sachsen på 1300-talet genom Martin von Minckwitz, som skall vara urfadern till Ulfstandsätten. Genom skifte med svågern Niels Brock fick herr Trued 1529 Barsebäck och parter i Vemmetofte och Estrup. Han ägde dessutom Torup och Svenstorp och brukade kallas "den rige". Efter Ides död 1531/32 gifte han om sig med den kända Görvel Fadersdotter Sparre (ca 1510-1605)(se Torup), som ägde flera gods i Sverige och var den tidens största norska godsägare. 1523 utsåg Frederik I honom till riksråd och 1524 slogs han till riddare. Han var en skicklig diplomat och både Frederik I och Christian III använde honom vid flera tillfällen på viktiga uppdrag i Norge. 1534 fick han tillsammans med Gustav Vasa till stånd ett nordiskt försvarsförbund, riktat mot Hansan, men det fick liten betydelse. Under Grevefejden 1534-36 blev Trued Gregersen och en del andra adelsmän tillfångatagna i Malmö under Jörgen Kocks uppror och måste sluta sig till greve Christoffer, innan de släpptes fria. Herr Trued gick emellertid tillsammans med den övriga skånska adeln över till Christian III, och greve Christoffers lübeckska legosoldater under befäl av Marcus Meyer blev besegrade vid Helsinborg (se även Vegeholm). Trued Gregersen innehade med mindre avbrott Varbergs län från 1522 fram till sin död 1545.

Barsebäck tillföll ett av barnen i första äktenskapet, sonen Niels (1526-75), gift med Margrethe Herlufsdatter Skave. Efter att ha tjänstgjort vid hovet blev han kungens munskänk 1557-58. Han sårades svårt i fälttåget mot Ditmarsken 1559, men kunde ändå ledsaga änkedrottning Dorothea till dotterns bröllop i Celle. I början av Nordiska sjuårskriget 1563 tjänstgjorde han som tygmästare vid hären. År 1557 fick han Stegehus och Mön i förläning, men fick där så stor gäld att han 1563 miste länet. 1566 fick han länet tillbaka efter att en tid ha varit länsman på Vordingborg, men fick behålla det endast några månader och fick sedan inte flera förlänningar. Han dog 1575 och hans hustru en dag senare samma år i barnsäng.

Niels Truedsens dotter och arvtagerska Sophie (1575-1625) gifte sig med Claus Mouridsen Podebusk (f. 1562), som ägde bl.a. Karsholm, Markie och Krapperup, där han dog 1616, samt gods i egentliga Danmark och på Rügen. Hans egendomar omfattade utom huvudgården 1.800 bondgårdar, och han skall på den tiden ha varit Skånes rikaste man och fick tillnamnet "den rige". Dottern Margrete (d. 1630) gifte sig med Frederik Rantzau (1590-1645) och denne blev sedan ägare till Barsebäck. Han hade fått sin uppfostran hos farfadern, den gamle ståthållaren Henrik Rantzau, och farbrodern Gert Rantzau. Efter utbildning vid adelskollegiet i Tübingen 1604-08, sändes han ut på den vanliga utlandsresan för unga adelsmän och besökte Frankrike och Italien, där han studerade i Padova och Siena. Efter hemkomsten deltog han i Kalkmarkkriget 1612 som kornett i Gert Rantzaus livkompani. 1613 följde han Jakob Ulfeldt till Spanien och gjorde därifrån en resa över Italien till Turkiet, Palestina och Egypten. 1615 var han åter hemma och blev då hovjunkare hos Christian IV och 1617 tillika kammarjunkare hos den utvalde prins Christian. Efter sitt giftermål med Margrete 1621 lämnade han hovet och blev 1622 länsherre över Arensborg på Ösel. Han deltog i Christian IV:s krig i Tyskland som krigskommissarie och tillfångatogs vid det danska nederlaget i slaget vid Lutter am Barenberge 1626, men köpte sig fri samma år. Från 1639 var han flera gånger den jylländska adelns befullmäktigade vid ständermötena. Sedan han 1634 lämnat från sig sitt län på

Ösel, vistades han mest på Krapperup, som han ärvt efter hustrun Margrete. I kriget mot Sverige 1644 deltog han först i försvaret av Landskrona slott och sedan som befälhavare för riksmarsken Anders Billes livregemente. I sitt eftermäle prisas han för sin givmildhet mot kyrkor och hospital. Bl.a. byggde han en kyrka i Arensburg och inrättade en skola där. Herr Frederik ägde även Bollerup, Tjolöholm och Asdal.

Barsebäck kom 1630 i släkten Thotts ägo genom riksrådet Tage Ottesen Thott, även kallad "Skånke kungen", som i sitt första äktenskap (av fyra!) var gift med ovannämnde Henrik Rantzaus sondotter Helvig. Tage Thott ägde bl.a. Eriksholm, Näs och Skabersjö. Han följdes av sin son, den slösaktige Ove Thott, som i sin tur efterträddes av sin brorson Knud Thott. Om Tage och Ove Thott berättas mer under Skabersjö. 1672 köptes Barsebäck av kungl. sekreteraren Johan Eriksson Brunnus, adlad Rosenmarck, som blev den förste svenske innehavaren. Under skånska kriget 1675-79 konfiskerades samtliga de Thottska godsena i Skåne och blev svensk kronoegendom. De återlämnades efter freden, men Thottarna trivdes ej med att vara svenska undersåtar utan avyttrade flera av de skånska egendomarna och bosatte sig på sina gods i Danmark. 1682 återlämnades Barsebäck till Knud Thotts änka Brigitte Skeel, men övergick några år senare definitivt i svensk ägo.

Barsebäck köptes av en svensk ämbetsman, överauditören Johan Lang, adlad Langenhielm. Efter hans död 1716 blev det residens för hans änka Anna Catharina Franc. Karl XII hade satt igång en rad försvarsåtgärder utmed Öresundskusten medan han ännu befann sig i Turkiet. Vid det lilla fiskeläget Barsebäck hade Skånes guvernör Magnus Stenbock låtit bygga en kilometerlång bastion, "Stenbocks vallar" (som fortfarande delvis är bevarad). År 1718 sändes översten Lorentz Christoffer Stobaeus, adlad Stobée, som lyckligt återvänt från fångenskapen i Sibirien, för att leda arbetet med att förstärka värnen, eftersom man fruktade en ny dansk landstigning i Skåne. Han stannade kvar i Barsebäck och gifte sig med änkan på slottet. Senare blev han chef för fortifikationen och landshövding i Göteborgs och Bohus län. Redan före sin död 1756 lämnade han Barsebäck till sin son i ett tidigare äktenskap, kaptenen Samuel Andreas Stobée vid Hamiltonska regementet i Malmö.

Denne sålde 1743 godset till sin regementschef, dåvarande översten Gustaf David Hamilton, och därigenom kom egendomen till nuvarande ägarens släkt. Gustaf David var son till en gammal karolin, Malcolm Hamilton, som invandrat från Irland 1654 och senare upphöjts till friherre, och hade skaffat sig en stor förmögenhet genom gifte med Jakobina Henrietta Hildebrand, av släkten van Roeden tot Drakenstein i Flandern. Han valde den militära banan och blev 1716 volontär vid Livdragonregementet, där han avancerade till kornett 1718. Han tog då avsked för att fortsätta sin utbildning utomlands och blev 1720 kaptän vid det franska regementet Royal Suédois. Han deltog i det polska tronföljdskriget och avancerade till kaptänkommendant 1735 och till överstelöjtnant i fransk tjänst 1740. Under andra schlesiska kriget stred han på preussisk sida 1745. Mellan dessa utländska uppdrag vistades han tidvis i Sverige och hade olika befattningar i armén.

När han efter sitt giftermål övertog Barsebäck var gården i ett miserabelt skick. J.C. Barfod skriver härom i "Märkvärdigheter rörande skånska adeln": "Säteriets åbyggnader lutade till undergång, och dess jordägor lågo i vanhävd. Böndernas åkrar voro slätt brukade och deras seder illa beskaffade. Detta senare gjorde dem så utmärkta (berömda), att Barsebäcks bönder nära nog ansågs som rövare och skyddes av sina grannar. Ortens belägenhet vid sjökust utanför allmänna vägen gjorde dem så mycket mera främmande för andra, som ganska få hade sina vägar ditåt. De utövade också på de å deras kust strandade fartyg sådan strandrätt, som den varför man fordom beskyllde Anholtsborna, och det påstås, att själva herrskapet tagit sina bytesandelar, varför Barsebäcks gård av utländska sjöfarande ansågs för ett ordentligt rövarenäste."

Bara sex år senare, då Linné kom dit på sin skånska resa, hade förhållandena ändrats och en kraftig upprustning av gården skett. Hamilton moderniserade jordbruket genom att skaffa nya jordbruksredskap och slå samman de många tegarna till stora fält (en början till Rutger Macleans enskifte på Svaneholm mer än 30 år senare). Han blev en föregångsman när det gällde dikning av åkrarna och utfärdade en byordning för Barsebäck, som reglerade dikningsuppgifterna och slog vakt om samarbetet mellan bönderna.

Men det var inte enbart inom jordbruket som Hamilton bedrev sin reformverksamhet. Tillsammans med kyrkoherden och samtliga bönder utarbetade han en framsynt stadga om fattigvården i Hofterups socken, där det fastställdes efter vilka grunder understödet skulle utgå och hur vården av sjuka fattiga skulle ske. I en skolordning reglerade han socknens och böndernas skyldigheter beträffande skolväsendet och inträdde själv som ekonomisk garant. Ett vackert monument i form av en sandstensobelisk restes senare över honom i slottsparken "av tacksamma barn" (den står nu vid infarten till gården).

När det pommerska kriget bröt ut hade Hamilton blivit generallöjtnant och upphöjts till grevligt stånd 1751. Han följde med trupperna ut i kriget mot Preussen år 1757 och förde själv befälet under det sista halvåret 1758, men var sämre fältherre än lanthushållare och firade inte några större triumfer på slagfältet. Efter kriget blev han 1765 fältmarskalk och serafimerriddare och fick 79 år gammal rang som en av rikets herrar. Under 1760-talet spelade han en viktig roll som hattpolitiker och var god vän med kung Adolf Fredrik, hos vilken han ofta var gäst. Han gjorde sig känd som en kvick och frispråkig sällskapsmänniska. När kungen en gång skänkte honom en snusdosa av trä, påpekade drottning Lovisa Ulrika att kungen själv hade svarvat dosan, varvid Hamilton skall ha svarat: "Om jag hade valet, ville jag hellre, att kungen vore guldsmed än svarvare." 1760 blev Hamilton även ägare till Henrikstorps glasbruk utanför Perstorp, som var det första i Skåne. Han älskade sitt Barsebäck och gjorde det till fideikommiss i sin släkt 1767. Hamilton dog 1788, 90 år gammal. I sitt testamente hade han bestämt att en penningssumma skulle överlämnas till att förbättra skolväsendet i Barsebäcks socken.

Godsets förste fideikommissarie blev hans son greve Hugo Vilhelm Hamilton, vilken dog 1800 som generallöjtnant. En bror till denne, kammarherren greve Adolf Ludvig Hamilton, gjorde sig känd som författare av memoarer, i vilka livet kring Gustaf III och hans hov skildrades på ett mycket ofördelaktigt sätt. De dagböcker som han byggde sina skildringar på och hans handskrifter finns bevarade i slottsbiblioteket. Efter H.V. Hamiltons död tillträdde hans ende son hovmarskalken greve Gustaf Hamilton, som vid sin död 1854 efterlämnade fyra döttrar. Efter en del processer övergick sedan godset till Adolf Ludvig Hamiltons son greve Adolf Gustaf Wathier Hamilton, som efterträddes av sin son greve Adolf Gustaf Axel Hamilton. Sedan tillträdde dennes bror greve Henning Wathier Hamilton och efter honom sonen Ian D. Hamilton 1946. Denne gjorde Barsebäck till ett europeiskt mönsterjordbruk och tilldelades 1967 jordbrukets s.k. Nobelpris, det tyska Justus von Liebig-priset, för sina framstående insatser inom näringen. Efter hans död 1997 övertog sonen Wathier Hamilton godset, som under hans ledning ökade sitt markinnehav väsentligt genom uppköp. Sedan Wathier Hamilton avlidit 2011 är det hans äldste son Christoffer som äger och brukar Barsebäck. Gården omfattar ca 3.200 hektar mark och drivs som Barsebäcks Fideikommiss AB. Driften sker i ett driftsbolag som heter Barsebäcksföretagen AB.

Slott och park är inte öppna för allmänheten.

Källa: Sylve Åkesson, Skånska slott och herresäten